

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Аналіз витоків українського громадянського суспільства дає підстави стверджувати, що деспотизм ніколи не був притаманний історичним формам життя в Україні, аж до того часу, коли вона попала в залежність від Росії. А демократичні інститути і громадянські орієнтації, що існували в українській історії в специфічній, можливо, недорозвиненій формі, справили значний вплив на соціальне і політичне життя країни.

Ключові слова: громадянське суспільство, політичний процес, демократія.

Кашаба О.Ю.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

Анализ истоков украинского гражданского общества дает возможность утверждать, что деспотизм никогда не был присущ историческим формам жизни в Украине, до тех пор, пока она не попала в зависимость от России. Демократические институты и гражданские ориентации, которые существовали в украинской истории в специфической, возможно, недоразвитой форме, имели большое влияние на социальную и политическую жизнь страны.

Ключевые слова: гражданское общество, политический процесс, демократия.

Kashaba O.

HISTORICAL TRADITIONS OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

The analysis of the origins of the Ukrainian civil society provides reasons to believe that despotism had never been typical for the historical forms of life in Ukraine until the time it became dependent on Russia. A democratic institutions and civic orientations that have existed in Ukrainian history in specific and probably undeveloped form have had a significant impact on social and political life of the country.

Keywords: civil society, political process, democracy.

Проблема формування в Україні громадянського суспільства останніми роками привернула увагу багатьох учених і політиків, широко висвітлювалася на сторінках різних видань. Як відзначив у своїй монографії академік АПрНУ Ю. М. Тодика, який спеціально вивчав цю проблему, більшість дослідників вважає, що інститутами громадянського суспільства є такі його структури, як родина, різні системи освіти, церква, наукові, професійні та інші об'єднання, асоціації, організації, за допомогою яких забезпечується задоволення економічних, професійних, культурних, релігійних та інших інтересів і потреб різних соціальних прошарків, груп і окремих індивідів (Тодика 2001). Отже, громадянське суспільство визначається як демократична

форма самоорганізації суспільства, незалежно від держави і поза ринком. Намагаючись визначити перспективи утвердження громадянського суспільства в Україні як обов'язкової умови демократії, **ставимо за мету статті** проаналізувати його історичні витoki в нашій державі.

Демократична історична спадщина України поки що недостатньо вивчена під кутом зору політології і заслуговує на більш ретельний розгляд. Слід однак визначити, що останнім часом з'являється все більше робіт, присвячених цій тематиці (Колодій 1998; Чувардинський 2007). Вони засвідчують, що Україні з давніх часів були притаманні демократичні інститути і громадянські орієнтири. Попри те, що існували вони в українській історії в специфічній, можливо, недорозвиненій (з точки зору сучасної демократичної процедури) формі, вони мали значний вплив

на соціальне і політичне життя країни. Деспотизм не був притаманним історичним формам життя в Україні до тих пір, поки вона не потрапила в залежність від Росії.

Громадянське суспільство зазвичай розглядається як явище (і поняття), притаманне Західній цивілізації, у той час як «державне суспільство» (і поняття патерналізму, що з ним пов'язане) прийнято вважати продуктом Східної культури. Саморегулювання на протигагу державній опіці; захищеність індивідуальних і групових прав на протигагу політичному деспотизмові і автократії; добровільні асоціації на протигагу так званим «мобілізаційним організаціям» – такими є лише декілька основних протилежностей цих двох культур у відносинах суспільства і держави (Колодій 2001).

Україна завжди була країною пограниччя в геополітичному сенсі, що розташована на перехресті цих двох різних світів і культур. Та й сама вона з другої половини XVII ст. була поділена навпіл. Отже, це дає підстави стверджувати, що Західна і Східна культури мали серйозний вплив на суспільне і політичне життя України.

У 1667 році територія України була поділена по Дніпру на дві великі частини. Лівобережна Україна стала розглядатися як країна тієї самої політичної культури та орієнтації, що й Росія. Правобережна Україна відійшла до Польського Королівства і після його розподілів в кінці XVIII ст. стала складовою частиною імперії Габсбургів, отримавши більше можливостей долучитися до європейської цивілізації, демократичним традиціям.

Попри це демократичний дух і прото-громадянська культура були відомі українцям з часів Київської Русі.

На початку IX ст. склалися умови для зародження ранньофеодальної Давньоруської держави, яка швидко розвивалася протягом X та першої половини XI ст. Найгостріші питання суспільного життя – війна і мир, заклик князя на престол, питання зовнішніх відносин, зміна княжих урядовців тощо – обговорювалися і утверджувалися таким органом управління, як віче. Його наявність була своєрідним вододілом в організації влади за азійським або європейським стилями. Навіть за володарювання авторитарного князя характер функціонування віче засвідчував близькість українського етносу до європейського способу організації й функціонування політичної влади. Водночас, ні в X ст., ні в

першій половині XI ст. для розвитку вічевого устрою сприятливих умов у Києві не було. Влада київського князя була дуже сильною, а місто – політично слабким для того, щоб поряд із князівською владою могло процвітати віче. Протягом X–XIII ст. боярські ради та віче не набули парламентарних форм, не перетворилися на певні інституції і залишилися рідким явищем.

Після розпаду Київської держави прагнення деяких володарів зміцнити владу у своїх князівствах знаходило активну підтримку серед міського населення. Ці процеси найбільш виразно виявились у Галицько-Волинському князівстві. У XIII ст. у містах цього князівства сформувалося Магдебурзьке право, яке встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування тощо. В Україні Магдебурзьке право першими отримали такі міста Галицько-Волинського князівства, як Санок (1339 р.) та Львів (1356 р.). З цього часу життя цих міст організовувалося за західноєвропейським зразком. Згідно з Магдебурзьким правом, мешканці міст жили на засадах самоврядування, були незалежними не лише економічно, а й значною мірою політично. Саме на городян та їхні кошти спиралися монархи Європи у боротьбі проти феодальної верхівки за створення загальнонаціональних ринків. Разом із тим, міста ставали головною силою, що стримувала надмірну централізацію влади в абсолютних монархіях Європи. З бюргерського середовища тогочасних європейських міст сформувалася буржуазія, яка започаткувала нову капіталістичну епоху в європейській і світовій цивілізації.

Отже, у XIV ст. осередками політичного, господарського й культурного життя в Україні були міста. А буржуазія, яка в них зароджувалася, була зацікавлена в розвитку виробництва, освіти й науки. Саме міські бюргери стали класом, який втілював у собі дальший розвиток виробництва і торгових відносин, соціальних і політичних установ.

Потреба різних груп міського населення згуртуватися для захисту своїх соціальних і національних інтересів в умовах наступу шляхетсько-католицької Польщі сприяла їхній консолідації. Так виникали своєрідні громадські об'єднання – братства. До їхнього складу входили ремісники, купці, дрібна шляхта, культурна еліта, духовенство, представники козацтва. Найстарішим братством було Львівське (виникло у 1439 р.).

Значно зростає кількість братств на початку XVII ст., коли з новою силою розгортається народна боротьба проти поневолювачів, спалахують селянсько-козацькі повстання. В цей час виникають Кам'янець-Подільське, Красноставське, Самбірське, Київське, Луцьке, Шаргородське, Немирівське, Вінницьке та інші братства. Братські діячі критикують не лише католицьку церкву, а й православну церкву, її ієрархію, паразитичний розкішний спосіб життя кліру.

Кінець XV – початок XVI ст. в Україні, як і в інших країнах Європи, характеризується сильним антифеодальним рухом. В Україні з її своєрідним географічним становищем і відносно слаборозвинутих життєвими міст, що не мали такого ступеня свободи, як в Європі, середні і нижчі стани знаходили порятунком у тому, що переселялися на незаймані степові простори та за пороги Дніпра, де не було феодалів, княжої чи королівської адміністрації і де можна було господарювати, не оглядаючись на пана. Тут вони створили унікальну Козацьку республіку, яка стала головним джерелом демократичного руху і протогоромадянської культури, що панувала протягом століть.

У козацькі часи попри нерівність станів і провідну роль козацтва як ядра нації, що почала формуватися, виразно дали знати про себе здатність народу до самоорганізації, до життя за правовими (тоді переважно – традиційними) нормами, суспільство (громада) почувалося незалежним не лише від чужоземних держав (Речі Посполитої та Московії), але й від своїх власних «верхів», яких воно створювало і яких хотіло або не хотіло терпіти. Дуже рано формується ідея народного суверенітету (права народу жити за притаманними йому ustalеними нормами і законами, бути в цьому сенсі автономними, незалежними від інших держав), яка б була неможливою без громадянської свідомості. А українське «громадянин» походить від «громада» і в ньому відбитий не бюргерський (буржуазний) і не політичний зміст, а спадковість форм соціальної взаємодії, народного побуту і громадського самоврядування (цит за: Цимбалістий 1994: 58).

Деякі традиції українського самоврядування і судової практики збереглися аж до XIX ст. Але ці традиції поступово гинули внаслідок опановування української етнічної території російським самодержавством.

Галицькі землі, що знаходилася під владою Австро-Угорщини, навпаки, пережили період громадянського ренесансу і

відродження української спільноти. Вирішальну роль у цьому процесі відігравали скасування кріпацтва й становлення Австрійської імперії як правової держави. За умов дотримання владою правових принципів відбувся справжній злет національної свідомості і громадянського життя українців Галичини наприкінці XIX – початку XX ст.

Цей зліт повністю спростовує стереотипи про нездатність українців до єднання, до висунення відданих громаді лідерів та їх підтримки громадою. Якщо хтось хоче переконатись у здатності українців до свого державного життя й розвитку власної політичної культури в розумінні політичної орієнтації та ставлення до політичної системи, повинен вивчити політичний розвиток Галичини кінця XIX – початку XX століть. «Обставини галицького суспільства того часу не були ідеальними, але з погляду розвитку громадянської політичної культури вони знаменні тим, що для того, щоб народ доріс до зрілості, виростив у собі державницьку культуру помітного ступеня, вистачило, щоб одне-два покоління мали нагоду жити у правовій державі з однаковими законами для всіх та можливістю брати участь у рішенні локальних та загальнодержавних питань політики й адміністрації тодішньої Австрії» (Політична система та інститути 2008: 214).

Отже, можемо констатувати, що попри всі труднощі і складний шлях у процесі формування традицій громадянського суспільства в Україні, для нашого народу було притаманне прагнення до свободи й незалежності. Витоки громадянського суспільства в Україні були закладені досить давно. На жаль в силу своєрідного географічного становища України та наявності відносно слаборозвинутих міст, які не мали достатнього рівня свободи, громадянське життя ледь животіло. Однак воно не тільки ніколи не зникло з політичного простору України, а за першої ж можливості відроджувалося й збагачувало європейську історію розмаїттям нових форм і напрямів.

Порівняно з описаною традицією, ситуація в сучасній Україні виглядає не дуже вигідною. Громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури, не стало противагою владі. Заважають вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, у тому числі й персоналістські

орієнтації більшої частини людей; їхні сподівання на те, що порятунок прийде від «сильного лідера» і, як наслідок, – вичікувальна позиція замість громадянської активності. Загалом можна сказати, що структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати свої власні й суспільні інтереси та бути опорою демократії.

Адже підґрунтям для громадянського суспільства є три важливі платформи: приватна власність, розвинені правові відносини, самостійні й впевнені у своїх силах люди. Тому можемо говорити про низку причин гальмування розбудови українського громадянського суспільства:

1. Бідність широких верств народу, його зневіра у власних силах, так само як у силі та чеснотах держави.

2. Специфічна культура політичних еліт, що нав'язують суспільству звичайні й вигідні для них патронажно-клієнтські стосунки, що перешкоджають створенню нормального правового поля для громадянського суспільства, не дають розвиватися громадській самодіяльності та ініціативі.

3. Недостатня правова захищеність індивіда, розрив між формальним

конституційним порядком і напівконституційною, чи може – чверть-конституційною практикою.

4. Аморфність духовно-інтелектуальної еліти, інтелігенції, яка має «підтягнути» свій народ до здобутків світової цивілізації і заради цього звертатися до народних коренів в аспекті мови, культури, громадянської практики.

ЛІТЕРАТУРА

Тодика Ю. М. Конституційні засади формування правової культури: монографія. Харків: Райдер, 2001. 232 с.

Колодій А. Ф. Вибори-98 і становлення громадянського суспільства в Україні *Український варіант*. 1998. № 2. С. 23-25

Чувардинський О. Г. Європейський характер історичних витоків українського громадянського суспільства. *Трибуна*. 2007. № 11-12. С. 26-27.

Колодій А. Ф. Проблеми і перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні *Розвиток демократії в Україні: М-ли міжнар. наук. конференції*. К., 2001. С. 513-551.

Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців. К., 1994. 105с.

Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник / Ф. М. Рудич, Р.Б. Балабан, Ю.С. Ганжуров та ін. К.: Либідь, 2008. 440 с.

УДК 323.15:342.25

Зерницький Р.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПРЕДСТАВЛЕНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглядається представленість національних меншин в органах місцевого самоврядування у Закарпатській області. Робиться висновок, що національні меншини не мають проблем з представленістю у органах місцевого самоврядування у разі наявності на виборчому окрузі відповідної політичної сили, яка може захищати інтереси цих національних меншин, та достатньої кількості громадян, підтримка яких може забезпечити цій політичній силі подолання прохідного бар'єру в 5%.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, національна меншина, етнос, вибори, Закарпатська область.*